

UYGUR ŞAİR BOĞDA ABDULLA

Ahmet KARAMAN*

Öz

Boğda Abdulla, Çağdaş Uygur edebiyatının yetiştirdiği öncü şairlerden biridir. Şiire getirdiği yeni ve cesur adımlarla Uygur şiirine yön vermiş önemli bir şahsiyettir. Şiir yazmaya başladığı ilk yıllarda çocuk şiirleriyle tanınmıştır. Sanatının olgunluk döneminde şiirlerinde folklorik unsurlardan yararlanmışır. Bu yönüyle Çağdaş Uygur şiirinde kalıcı izler bırakmayı başarabilmiştir. Bu yazıda Boğda Abdulla'nın hayatı, edebî kişiliği, şiire getirdiği yenilikler ve şiirleri üzerinde durulacaktır. Boğda Abdulla'nın değişik zamanlarda yazdığı şiirlerden bazıları "*Qedimiy Yargolda Keçküz*" adlı kitapta toplanmıştır. Şairin edebî kişiliğini değerlendirirken genellikle bu eserde yer alan şiirleri dikkate alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Boğda Abdulla, Uygur şiiri, çağdaş Uygur edebiyatı.

THE UIGHUR POET BOGDA ABDULLA

Abstract

Bogda Abdulla is one of the leading poets who was raised in modern Uighur literature. He is an important personality in terms of giving new and brave direction to the Uighur poem. He is noted for children poems which he wrote during his first year in poetry. He benefits from folkloric elements in his poems during the maturity term of his art. On that sense, he achieved to leave his marks in the Modern Uighur poem. This article will discourse on the life of Bogda Abdulla, his literary personality, his innovation brought to the poem, and his poems. Some of the poems which Bogda Abdulla wrote in the different times are collected into the book called "*Qedimiy Yargolda Keçküz*". The literary personality of the poem is evaluated, generally through the poems in this book.

Keywords: Bogda Abdulla, Uighur poem, modern Uighur literature.

1. Hayatı¹

Çağdaş Uygur edebiyatına önemli katkılar sağlayan Boğda Abdulla 1941'de Çin'in Kansu eyaletinin merkezi şehri olan Lanzhou'da tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ailesi ile birlikte daha sonra Urumçi'ye yerleşen şair 1960 yılına kadar Urumçi 2. İlkokulu ve Urumçi Tecrübe Ortaokulunda okumuştur. 1960 ile 1965 yılları arasında Şincan Üniversitesinin Edebiyat Fakültesinde okumuştur. Eğitimi bittiğinde Şincan Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğretim elemanı olarak göreve başlayan Boğda Abdulla, daha sonra profesörlüğe yükselmiştir.

* Yrd. Doç. Dr.; Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ahkaraman03@gmail.com.

¹ Şairin hayatı hakkında bilgiler "Milletler Neşriyatı. (2006). *Uygur Edebiyatı Tarihi 4-1*. Béyciñ: Milletler Neşriyatı (s. 286-295)" adlı eserden özetlenerek alınmıştır.

Boğda Abdulla'nın bugüne kadar *Bahar Günçiliri* (1978), *Yelken* (1983), *Çüş Köridu Bir Tüp Anargül* (1988), *Qiz Qelesi* (1993), *Salğa Têşi* (1998), *Şeir Meñgü Axırlaşmaydu* (2002), *Yéziqçiliq Toğrisida* (1983), *Yéziqçiliq İlmi* (1996), *Şeiriyettiki Boşluq* (2004), *Komzek Kötürgen Qiz* (2004) adlarında yayımlanmış şiir kitapları, bilimsel eserleri ve eserlerinden seçmeler bulunmaktadır. Şairin edebî kişiliğini ortaya koymak için “Qedimiy Yargolda Keçküz” adlı şiir kitabında yer alan şiirleri değerlendirilmiştir. Bu eserde 1964-2008 yılları arasında yazdığı yüz yirmi yedi şiiri yer almaktadır.

2. Edebî kişiliği

Boğda Abdulla sanat hayatına 1954 yılında “Şıncañ Yaşliri” (Şincan Gençleri) adlı gazetede yayımlanan “Déhqan Qizliri Heqqide Qoşaq” (Çiftçi Kızları Hakkında Koşak) isimli şiiriyle başlamıştır. Şiire başladığı yıllarda, yazdığı çocuk şiirleriyle tanındı. Çocuklar için yazdığı şiirlerdeki tasvirlerin ilgi çekici olması, şiirlerin kısa, dilinin akıcı ve çocukların diline yakın olması, şiirlerin hatırlanma ve anlaşılmasının kolay olması ona 1950 ile 1960'lı yıllarda çocuk şiirleri sahasında haklı bir şöhret kazandırmıştır. Ancak ona şiirde asıl şöhreti getiren ve şair kimliğini oluşturan şiir, 1960'lı yılların ortasında yazdığı “Çoğluq Balladisi” (Ateşli Destan) isimli şiiridir. 1970'li yıllardaki siyasi ortam şairlere çeşitli kısıtlamalar getirir. Bu dönemde “Cilgidin Çoqqılgarğa” (Dereden Tepelere), “Mecnuntalniñ Tégide” (Salkımsöğüdün Altında), “Bulbulni Solima Qepezge” (Bülbülü Koyma Kafese), “Kayima Ana” (Sinirlenme Ana) gibi lirik şiirlerin yanında “Güldestixan”, “Meryem” gibi destanları da yazmıştır. Boğda Abdulla bu eserlerde realist bir bakış açısıyla Uygur halkının durumunu tefekkür etmiştir.

1980 yılından itibaren Boğda Abdulla'nın şiir anlayışında yenilikler görülmektedir. 1980 ve 1990'lı yıllar, şairin en verimli olduğu ve edebî kişiliğinin olgunlaştığı bir dönemdir. Boğda Abdulla kendi şiir anlayışını şöyle dile getirir: “Devrin özelliklerine göre şiir de yenilenmelidir. Biz fikirleri özgürce ve tam ifade edecek yeni şiiri cesaretle yazmalıyız.” (Sultan, 2009: 127).

Şair bu dönemde yazdığı “Anican, Anican Yaşığın Uzaq”, “Ana”, “Turpan Qesidisi”, “Gül ve Muqamçı”, “Çüş Köridu Bir Tüp Anar Gül”, “Qağa Heqqide Rivayet”, “Ör Kişini Bergin Tögiler”, “Şeiriyet İlahi”, “Yaz Yamğuri”, “Bir Rivayet”, “Qiz Qelesi”, “Muqam” gibi şiirlerde insan, tabiat ve hayat hakkındaki özgün ve derin fikirleriyle yenilik peşinde koştuğunu açıkça ortaya koyar. Bu şiirler, şairin edebî kişiliğini en güzel yansıtan şiirlerdir. Şiirdeki tasvirleri, basit tabiat olaylarını çok farklı bir gözle süzüp onlara yeni ve derin anlamlar yüklemesi her kesimden okuyucuyu etkilemektedir. Tabiatı şiir için önemli bir kaynak olarak gören şair, tabiatın her noktasını şiirlerine ilmi ilmi işlemiştir. Şair için diğer ilham kaynakları

insan ve hayattır. Şair, şiirlerinde okuyucuyla dertleşir, onlara felsefi görüşlerini, duygularını ve hayat tecrübelerini aktarır. Ana adlı şiirde bu durum açıkça görülür:

Toqsanğa ulaştı,	Doksana ulaştı
Közi xireleşti,	Gözü donuklaştı
Tonumaydu gahida séni,	Tanımaz bazen seni
Séni çağırmaççı bolup	Seni çağırarak olsa
Çaqiridu başqa birini,	Çağırır başka birini,
Başqa biri çaqirandek.	Başka birini çağırılmış gibi
Toqsan yaz,	Doksan yaz,
Toqsan küz,	Doksan güz
Toqsan qış,	Doksan kış,
Toqsan etiyaz,	Doksan bahar
Ötüp ketti	Geçip gitti
Mañliyğa iz sélip,	Alnına iz bırakıp,
Ötüp ketti sudek	Geçip gitti su gibi
Emdi,	Şimdi
Tétiklikli yoq	Çabukluğu yok
Burunqidek.	Eskisi gibi
Yer aylinar,	Dünya döner
Vaqit uçar,	Vakit geçer
Bügünniñ bosuğisida	Bugünün basamağında
Ete saqlap turar.	Yarın bekler
Şundaq,	Bunun için
Qériydu barçe:	Yaşlanır her canlı
Ademmu,	İnsan da,
Dereşmu,	Ağaç da,
Quşlarmu...	Kuşlar da...

“Ana” şiiri, şairin şiire bakışının özetidir. Uygur halk edebiyatı çizgileriyle yenilikçi anlayışın sentezlendiği bu şiirde, Rus şiirinde sıkça görülen merdiven dize özellikleri de görülür. Dizelerin uzunlu kısıklı sıralanması hayatın inişli çıkışlı olmasıyla ilgilidir. “Doksan yaz, doksan güz, doksan kış, doksan bahar; dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat, dokuz dakika” merdiven basamakları şeklinde düzenlenerek hayatın farklı dilimlerini göstermektedir. Şair, yeni şiiri cesaretle söyleme maharetini bu eserinde açıkça göstermiştir.

Şairin 1980’li yıllarda yazdığı kısa ve yeni tarzdaki şiirleri dikkat çekmiştir. Boğda Abdullah’ın şair olarak yetişmesinde Rus şairi Lermantov, Puşkin, Özbek şairi Hamit Alimcan, Kazak şairi Abay’ın önemli rolü olmuştur (İnayet, 2000: 243).

1990’lı yıllardan sonra şair, yönünü geleneğe çevirir. Bu dönemde yazdığı şiirler; efsaneler, halk destanları gibi folklorik unsurlarla bezenmiştir. Halk edebiyatının izinden giden şair “Qağa Heqqide Rivayet” (Karga Hakkında Efsane), “Enber Heqqide Rivayet” (Anber Hakkında Efsane), “Sündük Heqqide Rivayet” (Kuş Hakkında Efsane), “Quyun Heqqide Rivayet” (Kasırğa Hakkında Efsane), “Aq Qu Heqqide Rivayet” (Ak Kuğu Hakkında Efsane) gibi çağdaş anlatılar vasıtasıyla yepyeni fikirleri okuyucuyla paylaşır. Şair, bu tarz şiirlerinde geleneğin yöntemini kullanarak daima ‘yeni’nin peşinde olduğunu göstermiştir. Aqqu Heqqide Rivayet adlı şiirde aynı zamanda milletin tek yürek, tek nefes olmasının önemine dikkat çeker:

AQ QU HEQQİDE RİVAYETAK

Aq ve pakiz
 Bir cüp aq qu
 Tépişqanda
 Béşimiz baş bolsun dep,
 Ayağımız taş bolsun dep,
 Teñ uçarmış,
 Teñ qonarmış.
 Qaysibiriniñ bağrını
 Qan qilip oq, bolmisa çare,
 Saq qalğini pir-pir aylinip
 Pelekke çıqip,
 Andin özini yerge atarmış
 Bolmaq üçün pare ve pare.

KUĞU HAKKINDA RİVAYET

Ak ve temiz
 Bir çift ak kuğu
 Buluştuklarında
 Başımız baş olsun deyip
 Ayağımız taş olsun deyip
 Birlikte uçarmış,
 Birlikte konarmış.
 Herhangi birinin bağrını
 Kanatsa kurşun, çaresiz kalsa
 Sağ kalanı pır pır dönüp
 Göğe çıkıp
 Oradan kendini yere atarmış
 Olmak için parça parça.

Bu dönemde yazdığı “Salğa Téşi” (Sapan Taşı) sadece şairin sanat anlayışını değil Çağdaş Uygur edebiyatının geldiği noktayı göstermesi bakımından da önemlidir. Boğda Abdulla bu şiirinde Taklamakan ve Tarım Havzası gibi kadim coğrafyaları Uygurların şanlı geçmişini dile getirmek için kullanır. Geçmişin ihtişamı bir senfoni uyumuyla okuyucuya fısıldanır:

Muqeddes derexke çigilgen lata
 Arzu-ümidniñ bayraqçisidek
 Qoçqar müñgüzi şamalda öñgen,
 Epsunsiz dunyaniñ cakarçisidek.

Mukaddes ağaca bağlanan çaput
 Umutların bayrağı gibi
 Koç boynuzu rüzgârda bozulmuş,
 Büyüsüz dünyanın habercisi gibi

Qaytar ademler tuğ-şadığa,	Döner insanlar
Roh yuyulup turidu qumluqta.	Ruh yıkanır kumlukta
Sabiyliktin başlınar nepes,	Çocukluktan başlar nefes
Gülhan aylangandek altunğa otta	Külhan benzemiş altına ateşte
Kéçe, qumluqniñ qarañğusida	Gece, kumluğun karanlığında
Kélidu yavayi ceñlerdin sada.	Geliyor vahşi savaşıardan ses
Bu eqildin ğeyri körünüş,	Bu akıl dışı manzarayı
Körsetme Xuda!	Gösterme Allahım!
Yavayi taş öñkürler öçken,	Yabanî taş mağaralar yok olmuş
Körünür Miñ Öylerniñ boyıqi ara.	Görünür Bin Evler'in boyası arada
Köçer andin kiyiklerniñ közige	Geçer oradan geyiklerin gözüne
Nohqa tutışidu bara-bara	Nuh'a ulaşır gide gide

“Salğa Téşi” adlı şiir, dileğin yerine gelmesi için ağaca bez bağlama gibi folklorik unsurların yanında Uygurların tarihî miraslarından da izler taşır. Şiirde geçen “(Qızıl) Miñ Öyler” (Kızıl Bin Evler) Uygurların Budizm’e inandıkları dönemde, rahiplerin toplandıkları ibadethanelerdir. Bu ibadethanelerin duvarına çizilen resimler, Budizm güzel sanatları arasındadır ve Uygurların çok kıymetli yadigârlarındandır (Veli, 1985: 1).

Boğda Abdulla'nın edebî kişiliğini oluşturan belirli özellikler vardır. Bunlardan biri, şairin öznel dünyası ile nesnel hayat arasındaki nazik ilişkiyi ustaca ele almasıdır. Öznel duygularıyla hayatın nesnelliğini mükemmel bir şekilde somutlaştırır. Bir kalıpta ustaca eritip tek parça haline getirdiği öznellik ile nesnellik, şairin şiirdeki maharetini ortaya çıkaran önemli bir olgudur. “Bugün ve Ete” adlı şiirinde dünyayı objektif bir gözle izleyip sonra iç dünyasına döner. Şair dünyadaki kavga, zıtlık ve amaçsızlıktan rahatsızdır. Böyle bir dünyadan sıyrılarak güzelliklerle dolu, gayesi olan iç dünyasına sığınır. Şiirde, dış dünyadan içe dönüş, bir sıçrayıştır ve şairin ruhundaki boşluğu gösterir. Bugün - yarın, baht - felaket, gülme - ağlama gibi zıtlıklar okuyucuyu şiir üzerinde düşünmeye sevk eder. Yeni Uygur şiirinde “guñğa” olarak adlandırılan ve anlamı müphem olan bu tarz şiirler edebî maharet olarak görülmektedir:

BÜGÜN ve ETE	BUGÜN ve YARIN
Aqıllar etini oylaydu bir-bir,	Akiller yarını düşünür bir bir
Beziler büğüne tamamen esir,	Bazıları bugüne tamamen esir
Bext veya halaket	Baht ve felaket
Ete démek muqerrer teqdir.	Yarın demek takdir olunmuş kader
Külke héçkimdin miras qalmığan,	Gülüş kimseye miras değil
Héçkim yigini sétip almığan,	Kimse ağlamayı satın almaz

Avuniñ keynide mavu bar,
Şundaq çörgilep turidu cahan.
Ulargimu kélidu ete,
Belki saña kelgendin beter.
Yalguzluqta köñül şundaq sap,
Özüñniñ dünyası güzel neqeder.

Onun arkasında bu var
Böyle döner durur dünya
Onlara da gelir yarın
Belki sana geldiğinden beter
Yalnızlıkta gönül çok saf
Kendi dünyası ne kadar güzel

Şairin edebî başarısının ortaya çıkmasında önemli bir kaynak da halk edebiyatıdır. Halk edebiyatının şekil ve üslup gibi pek çok özelliğinden yararlanmışır. Folklorik unsurlarla bezediği şiirlerinde halk edebiyatının izleri kolaylıkla fark edilebilir. “Gunahkar Kélin” (Günahkâr Gelin) adlı şiirde, gece nöbetinde uyuduğu için obası düşman tarafından yok edilen günahkâr bir gelinin taş a dönüşü anlatılır. Marmara Denizi kıyısında yazdığı “Kız Kalesi” adlı şiir ise, onun yalnızca doğup büyüdüğü toprakların efsanelerinden değil Türk efsanelerinden de haberdar olduğunu gösterir:

QIZ QELESİ

Qedimki bir padişah
Yılan körüp çüşü buzulup,
Arzuluq qizini cabdundurup,
Baqqanımış neççe-neççe yıl,
Boğuz içige qele saldurup.
Bir küni,
Bir béliqçi kémini heydep,
Sévet-sévet üzümni yüklep,
Barginida méve satqili,
Ussap-ussap üzüm alğan qiz,
Bırağ közdin ketkendek çetlep,
Bir sévettin çiqip bir yılan,
Neşter urup qoyğanmış püklep.
Şundin béri
Siñgen bu nam "Qiz Qelesi" dep.
Rivayet deymiz bizgu buni,
Heqiqiti bar tégide addiy.
Qulule qépida saqlisañmu can,
Teqdir aldida bar kimniñ heddi?

KIZ KALESİ

Tarihî devirlerde bir padişah
Yılan görüp düşü bozulmuş
Çok sevdiği kızını koruyup
Bakmışmış uzun yıllar
Boğaziçi'ne bir kale yaptırip.
Bir gün
Bir balıkçı gemiyi sürüp,
Sepet sepet üzümü yükleyip
Vardığında meyve satmak için
Susayıp üzüm almış kız,
Ancak gözden kaybolmuş gibi saklanıp
Bir sepetten çıkıp bir yılan
Sokmuşmuş kıvrılıp.
O günden beri
Yerleşmiş bu ad “Kız Kalesi” diye
Efsane deriz biz buna
Basit hakikati var altında
Salyangoz kabuğunda saklasan da can,
Takdir karşısında var kimin haddi?

Boğda Abdulla'nın başka milletlerin gelenekleri hakkında bilgi sahibi olduğunu gösteren şiirleri vardır. Sentur (Santur) adlı şiirde Pakistanlıların misafir odalarına eski kılıç ve kalkanlarını asma geleneğini hatırlatır: "Mermer tamda qalqan ve qiliç" (Mermer duvarda kalkan ve kılıç). "Ud Çalidu Pars Dilbiri" (Ud Çalıyor Acem Güzeli) adlı şiirinde ise Fars kültür ve edebiyatına vâkıf olduğu görülüyor.

Boğda Abdulla'nın edebî kişiliğini oluşturan bir başka önemli faktör de şiirlerinde kullandığı temalardır. Aslında bu temalar "anne sevgisi, vatan sevgisi, dostluk, vefa, tabiat sevgisi" gibi bilindik temalardır. Ancak bu temaların ele alınışı farklıdır. Ana bir temanın içinde iç içe geçmiş temalarla karşılaşırız (Azat *vd.*, 2009: 135). Örneğin; "Anican, Anican, Yaşığın Uzaq" (Anacığım Anacığım Çok Yaşa) adlı şiirin teması ana sevgisidir. Ana, varlığın asıl kaynağıdır. Hayatın asıl kaynağının sembolü olarak görülen "ana", şiirde vatan sevgisi, dostluk, vefakârlık, aşk, muhabbet, milletin istikbali gibi başka temalarla desteklenmiştir:

ANİCAN, ANİCAN, YAŞIĞİN UZAQ	ANACIĞIM ANACIĞIM ÇOK YAŞA!
Teşekkür, can berdiñ, yette eza saq,	Teşekkürler, can verdin, yedi aza sağ,
Héçkimdin kem emes, ya qıñgir aqsaq.	Kimseden eksik değil ya da yamuk aksak
Tozumas, xorimas eqil, bilimni	Savrulmaz, yorulmaz akli ve bilimi
Bu teşna yürekke siñdürgen şundaq,	Bu arzulu yüreğe sindirmiş böylece,
Anican, anican, yaşığan uzaq!	Anacığım anacığım çok yaşa!
Çiviqni at qilsam söyüvergen sen,	Çubuğu at etsem seven sen
Naxşilar tovlisam köyüvergen sen.	Şarkılar söylesem yanan sen
Boz éçip, su tutup alganda xaman,	Tarla açıp sulayıp alırken harman
"Alqış al, oğlum" dep ilham bergen sen,	Dua al, oğlum diye ilham veren sen,
Anican, anican, yaşığan uzaq!	Anacığım anacığım çok yaşa!
Eqideñ büyüktür, rehmitiñ keñdur,	İnancın büyük, rahmetin geniştir
Tebessum eylişin quyaşqa teñdur.	Tebessümün güneşe denktir
Yölensek tevrimes, yiqılmas tağsen,	Yaslansak sarsılmaz, yıkılmaz dağsın
Yayrisaq keñ bağriñ lale-çimendur,	Rahatlasak geniş bağrın lale çimendir
Anican, anican, yaşığan uzaq!	Anacığım anacığım çok yaşa!
Qoluñga qarısam qadaqlardin iz,	Eline baksam nasırlardan iz
Mañliyiñ üstide qoruqlardin iz.	Alnının üstünde kıvrımlardan iz
İradeñ qaş téşi, qelbiñ yoruñqaş,	İraden yeşim taşı, kalbin bir derya
Méhnetlik irursen, lékin minnetsiz,	Hep verirsin, ama başına kakmazsın,
Anican, anican, yaşığan uzaq!	Anacığım anacığım çok yaşa!

Oğluñmen, nur déseñ közlerimdin al,
 Qan déseñ, suğiray, yürükimdin al.
 Ketmes yaşliqñ xuşalliqim şu,
 Démesmen özümge boldıǵu vabal,
 Anican, anican, yaşıǵan uzaq!

Oğlunum, nur istersen gözlerimden al
 Kan istersen, sökeyim, yüreğimden al.
 Gitmez gençliğin mutluluğum o
 Demem kendime oldu vebal,
 Anacığım anacığım çok yaşa!

Şair, bazı şiirlerinde simgeler kullanarak anlamı okuyucunun idrakine bırakır. Bu tür şiirler, şairin yaşadığı koşullar gereği doğrudan ifade edemediği duyguları ima ettiği şiirlerdir. “Bir Tüp Derex” adlı şiirde geçen “derex, quşqaç” kelimeleri “vatan ve mazlum halk”ın simgesi olarak kullanılmaktadır:

BİR TÜP DEREX

Quşqaçlarnı vetensiz démeñ
 Bir tüp derex uluğ makani.
 Gür qılğanda, pur qılğanda hem
 Her yapraqta arzu-armani.
 Qiyalarnıñ şarqiratmisi
 Sada birlen bergendek guvah.
 Gerçi ular tilsiz yaralğan
 Bizçu, lékin
 Çıdam kétép qilimiz ah-vah.

BİR ULU AĞAÇ

Serçeleri vatansız demeyin
 Bir büyük ağaç yüce mekânı
 Pat diye, pır uçuverdiğinde
 Her yaprakta arzuları
 Kayaların şakırtısı
 Sesiyle şahit olmuş gibi
 Gerçi onlar dilsiz yaratılmış
 Ya biz, lakin
 Dayanamayıp ederiz ah vah.

Boğda Abdulla, halk edebiyatının şekil özelliklerinden de yararlanmıştı. Âşık edebiyatı nazım biçimlerinden soru ve cevabı aynı dize içinde olan koşma nazım biçimini (Dilçin, 1983: 305) “Gülehmer” adlı şiirinde kullanarak biçim yönünden de Türk edebiyatıyla ortak bir yönünü göstermiştir:

Dédim:Atıñ ne? Dédi: Gülehmer,
 Dédim: Boyuñ ne? Dédi: Gülenber.
 Dédim: Yurtuñ ne? Dédi: Kindik Qan
 Dédim:Pesliñ ne? Dédi: Yaz, seher
 Dédim: Léviñ ne? Dédi: Uz, nepis,
 Dédim: Temi ne? Dédi: Gül şeker.
 Dédim: Külkeñ ne? Dédi: Zinixim,
 Dédim: Textiñ ne? Dédi: Külli yer.
 Dédim: Bextiñ ne? Dédi: Öz ecriñ,
 Dédim: Menzil ne? Dédi: Engüşter.
 Dédim: Levziñ ne? Dédi: Levzimdur.

Dedim adın ne? Dedi: Gülehmer
 Dedim: Boyun ne? Dedi: Gülenber
 Dedim yurdun ne? Dedi: Kindik Kan
 Dedim mevsimin ne? Dedi: Bahar, seher
 Dedim ağzın ne? Dedi: Güzellik, nefis
 Dedim: Tadı ne? Dedi: Gül şeker
 Dedim: Gülüşün ne? Dedi: Gamzem
 Dedim: Tahtın ne? Dedi: Her yer
 Dedim: Bahtın ne? Dedi: Kendi emeğim
 Dedim: Durağın ne? Dedi: Yüzük
 Dedim: Sözüñ ne? Dedi: Sözümdür.

Dédim: Huzur ne? Dédi: Bir kevser.

Dedim: Huzur ne? Dedi: Bir Kevser.

Şiir dili, bir milletin gündelik yaşantısı içinde kullandığı ortak dil içinde özel bir sanat dilidir. Şairin en önemli görevlerinden biri ana dilini sevmesi, en ince ayrıntılarına kadar bilmesi, onu en işlek ve kıvrak biçimde kullanmaya çalışmasıdır (Çetin, 2010: 167). Çağdaş Uygur şiirine damga vuran şairin bir özelliği de dile ve söz sanatlarına olan hâkimiyetidir. Duygularını okuyucuya aktarırken dili ustaca kullanır. Şiirlerinde sık sık atasözleri ve deyimlerden yararlanma yolunu seçer. Teşbih, telmih ve tezat gibi edebî sanatlar dizelerini renklendiren önemli unsurlardandır. “Sentur” adlı şiirinde santurun telini nazlı bir kıza, telin titreşimlerini de gözden titreyerek akan yaşa benzeterek aşk ve musiki arasında bir ilişki kurmuştur. Estetik bir anlayışla kurulan bu ilgiler, şairin edebî sanatları kullanmadaki maharetini göstermesi bakımından önemlidir:

“Sentur tari nazinin qızdek
Titrimekte, yaş kebi ğil-ğil”
(Santur teli nazlı bir kız gibi
Titremekte, yaş gibi tir tir)

Şair, serbest şiirlerin yanında hece ölçüsüyle de şiirler yazmıştır. Biçim olarak değişik sayıda dizelerden oluşan bentleri, dörtlükleri, beşlikleri kullanmıştır.

Sonuç

Boğda Abdulla, şiir dünyasına çocuk şiirleriyle adım atmıştır. Halk edebiyatı motiflerini kullanarak sanatını olgunlaştırmıştır. Şiirlerinde millî özelliklerin yanında yabancı folklorik unsurları da kullanarak evrensel bir çizgiyi yakalamıştır. Şiirlerinde kullandığı dil, okuyucuyu yormayan, estetik bir dildir. Tabiat tasvirlerindeki canlılık, duygularındaki heyecan okuyucu ile arasında dengeli bir köprü kurmasını sağlamıştır. Boğda Abdulla, yeni olanı cesaretle kullanarak Çağdaş Uygur şiirine damga vurmuştur. Şair, kendine has özellikleriyle Çağdaş Uygur şiirinin oluşmasında öncü şahsiyetlerden biridir.

Şiirlerinden örnekler:

QEDİMİY YARGOLDA KEÇKÜZ

Bir yiraqta tağ – seydxan.

Bunda qum – barxan,

Ögzilerni kömüptu boran.

Tökülgen qağa cigdisi,

Yiltiz göher, uzarğan.

Çiqip ketti yaz,

TARİHÎ YARGOL’DA GÜZ SONU

Çok uzakta dağ- Seydihan

Orada kum tepesi

Çatılarını gömer boran

Dökülmüş karga iğdesi

Kök cevher, uzarmış.

Çıkıp gitti yaz

Déme tebietni halsirigan.

CİGDE DERİXİ

Qéri cigde derixi,
Heqqiñ bar bolsañ sahipxan.
Şexiñdiki quşlarğa éytqin
Dep qalmisun méni bir méhman.
Men saman tağliridin başlinimen,
Qiyalardin uzaqqa çaçrigan.
Mevhumluqta barçe iz mevhum,
Barmidu biz körmigen topan
Yavayi giyahlar bunda söyümlük,
Sirdişş pursiti emes héç uzaq.
Teqdir erkiletken kimni alıqanda,
Menzilliriñ emes yasidaq.
Köçken her şeyi ilgiri-axir,
Ebediylik yerniñ astida.
Hargin rohiñğa hargin adem,
Sen hazirniñ üstide.
Kel hidiñni, quçaqlayçu bir,
Özüñni untut tamam, şu cennet.
Töküldi méniñ qovzaqlirim
Perişte uniñdin tiriler peqet.

MERMER USTİSİĞA

Esliy soğuş mermer dégen taş,
Göher qoluñda kirer aña can.
Yasarsenmu bivapa dünya-
Hesritini yutsun dep küldan.

KÉÇİDE DÉÑİZĞA NEZER

Dolqun qat-qat,
Aq yalini oynatqandek at,
Çaqırar bir muñluq sada
Çilligandek meşuqini pat-pat.
Dolqun némini izdeydiğandu,
Sada némini sözleydiğandu,

Deme tabiat yorulmuş.

İĞDE AĞACI

Yaşlı iğde ağacı
Hakkın var olsan ev sahibi
Dalındaki kuşlara söyle
Demesinler bana bir misafir
Ben Saman Dağları'ndan başlarım
Kayalardan uzağa sıçramış
Soyutlukta bütün iz soyut
Var mıdır görmediğimiz sap
Yabani ot çöp burada sevimli
Sır verme fırsatı değil hiç uzak
Kader şımartmış kimi elinde
Durakların daha döşenmemiş
Göçer her şey önce ve sonra
Sonsuzluk yerin altında
Yorgun ruhuna yorgun insan
Sen şimdi üstünde
Gel kokunu kucakla bir
Özünü unut tamam, bu cennet
Döküldü benim derilerim
Melek ondan dirilir lakin

MERMER USTASINA

Aslı soğuş mermer denen taş
Cevher elinde girer ona can
Yapsan da vefasız dünya
Hasretini yutsun diye küllük

GECE DENİZE BAKIŞ

Dalga kat kat
Ak yelesini oynatan at gibi
Çağırır bir bunalmış ses
Çağırır gibi sevdiğini pat pat
Dalga ne arar
Ses ne söyler

Dolqun söyse sahilini,
Sada éritip alar köñlini,
Aldimda bir şeiriyl tilsimat.

ANA

Toqsangá ulaştı,
Közi xireleşti,
Tonumaydu gahida séni,
Séni çağırmaqçı bolup
Çaqiridu başqa birini,
Başqa biri çağırandek.
Toqsan yaz,
Toqsan küz,
Toqsan qış,
Toqsan etiyaz,
Ötüp ketti
Mañliyiğa iz sélip,
Ötüp ketti sudek
Emdi,
Tétiklikli yoq
Burunqidek.
Körpide yatar,
İşikke qarar,
Sen kelmiseñ bir kün
Köñli yérime bolar,
Közige yaş alar,
Kiçik balidek.
Hey!
Cahanni yaşap tügitip qoydi
Emdi méhmandek!
Köñül nazük nerse,
Kötürelmes gepni
Su-misqal tömürni kötürelmigendek.
Şuña
Taşlıma uni,
Untuma uni,

Dalga öpse sahili
Ses eritip alır gönlünü
Önümde bir şiir tılsımı

ANA

Doksana ulaştı
Gözü donuklaşti
Tanımaz bazen seni
Seni çağıracaq olsa
Çağırır başqa birini,
Başqa birini çağırmiş gibi
Doksan yaz,
Doksan güz
Doksan kış,
Doksan bahar
Geçip gitti
Alına iz bırakıp,
Geçip gitti su gibi
Şimdi
Çabukluğu yok
Eskisi gibi
Pamuk döşekte yatar,
Kapıya bakar,
Sen gelmesen bir gün
Kalbi kırılır,
Gözüne yaş dolar
Küçük çocuk gibi
Hey!
Dünyada yaşayıp gitti
Şimdi misafir gibi
Gönül nazik şey,
Kaldıramaz sözü
Suyun demiri kaldıramadığı gibi
Onun için
Atma onu
Unutma onu,

Tatlıq bilen!
 Açıq-çöçük bilen!
 Haldaş,
 Muñdaş,
 Oğli bolmisa oğli bol!
 Qizi bolmisa qizi bol!
 Yuyup qoy,
 Çaqlirini tarap qoy,
 Dumbisini silap qoy
 Putini tutup qoy,
 Şundaq qılisañmu
 Bir kéçe bergen süti heqqini
 Töliyelemsen
 Bolup paypétek!
 U bolmisa
 Sen qéni?!
 Men qéni?!
 Toqquz ay
 Toqquz kün
 Toqquz saet
 Toqquz deqiçe
 Kötürgen bizni qorsiqıda,
 Aş étip,
 Nan yéqip,
 Kir yuyup...
 Yol yürüp,
 Cahan lerzige kelgen tolği qıda...
 Çaqqmaq çaqqandek,
 Boran gürkirigendek!
 Biz!
 Uniñ bexti,
 Arzusi iduq,
 Bugüni,
 Etisi iduq.
 Biz!

Tatlılıkla!
 Acısıyla tatlısıyla!
 Hâlden anla,
 Derdini dinle,
 Oğlu yoksa oğlu ol
 Kızı yoksa kızı ol
 Yıka
 Saçlarını tara
 Sırtını sıva
 Bacağını tut
 Böyle yapsan da
 Bir gece verdiği sütün hakkını
 Ödeyebilir misin
 Koşmaktan yorulsan da!
 O olmasa
 Sen hani?
 Ben hani?
 Dokuz ay
 Dokuz gün
 Dokuz saat
 Dokuz dakika
 Taşdı bizi karnında
 Yemek yapıp,
 Ekmek pişirip,
 Çamaşır yıkayıp...
 Yol yürüyüp,
 Cihanı titreten fırtınada...
 Şimşek çakar gibi
 Boran uğultusu gibi
 Biz!
 Onun bahtı
 Arzusuyduk
 Bugünü
 Yarımı idik.
 Biz!

Uniñ qayta tuğuluşi iduq,	Onun yeniden doğuşu idik,
Oğul bolup,	Oğul olup,
Qız bolup.	Kız olup.
Biz!	Biz!
Uniñğa oxşıduq:	Ona benzedik:
Közimiz oxşar,	Gözümüz benzer,
Qéşimiz oxşar,	Kaşımız benzer,
Burnimiz oxşar,	Burnumuz benzer,
Ağzımız oxşar,	Ağzımız benzer,
Gül-gülge oxşığandek.	Gülün güle benzediği gibi.
Köz nurimiz,	Göz nurumuz,
Qara çéçimiz,	Kara saçımız,
Qénimiz	Kanımız
Uniñ idi, uniñ...	Onundu onun...
Xuddi suniñ béşi bolğandek.	Tıpkı suyun başı olmuş gibi
İnsan	İnsan
Hem eqilliq bolar	Hem akıllı olur
Hem nadan	Hem akılsız
Köyer balisiğa,	Sever çocuğunu
Köymes anisiğa,	Sevmez anasını
Ana köyer balisiğa:	Ana sever çocuğunu
Séni asmanda uça deydu,	Gökte uçsun der,
Déñizğa şunğusa deydu,	Denize dalsa der,
Töhpeñni körüşni tileydu	Başarını görmek ister
Şeyx caynamazda tiligandek.	Şeyhin seccadede duası gibi
Tapsa	Bulsa
Bir tal kempüt,	Bir tek şeker,
Bir tal alma,	Bir tek elma
Gélidin ötmes,	Boğazından geçmez
Yalguz yégüsi kelmes	Yalnız yiyesi gelmez
Séni yevalsun deydu,	Senin yiyebilmen için
Séni oruqlap qalmisun deydu,	Seni zayıf kalmasın der
Kepter baqkisini asiriğandek.	Güvercinin yavrusunu koruduğu gibi
Toqsanğa ulaştı,	Doksana ulaştı
Qolıqı éğırlaştı,	Kulağı ağırlaştı,

Çişi çüşken,
 Béli égilgen,
 Béşi ağriydu,
 Puti sirqiraydu...
 Lékin,
 Turgusi kéler,
 Yürgüsi kéler,
 Hasisini taşlıgüsü kéler,
 Yürgüsi kéler yaş, qıranlardek.
 Yer aylinar,
 Vaqit uçar,
 Bügüniñ bosuğisida
 Ete saqlap turar.
 Şundaq,
 Qériydu barçe:
 Ademmu,
 Derexmu,
 Quşlarmu...

ANİCAN ANİCAN, YAŞIĞIN UZAQ
 Teşekkür, can berdiñ, yette eza saq,
 Héçkimdin kem emes, ya qıñgir aqsaq.
 Tozumas, xorimas eqil, bilimni
 Bu teşna yürekke siñdürgen şundaq,
 Anican, anican, yaşığan uzaq!

Ulugluq babida özün yégane,
 Ésilliq babida özün durdane.
 Her emsem, şorisam, köksün çişlisem,
 Vay demey bürküttek turduñ merdane,
 Anican, anican, yaşığan uzaq!

Dem turup yiqilsam, yölidiñ kélip,
 Sen ümid üzmiñ aziliq dep bilip,
 "Mañsen bir küni, qedem basqin" dep,
 Ömrümni tilidiñ, keldiñ küç bérilip,
 Anican, anican, yaşığan uzaq!

Dişi dökülmüş,
 Beli bükülmüş
 Başı ağrır
 Bacakları sızlar...
 Ancak
 Durası gelir,
 Yürüyesi gelir,
 Bastonunu atası gelir
 Yürüyesi gelir genç yiğitler gibi
 Dünya döner
 Vakit geçer
 Bugünün basamağında
 Yarın bekler
 Bunun için
 Yaşlanır her canlı
 İnsan da,
 Ağaç da,
 Kuşlar da...

ANACIĞIM ANACIĞIM ÇOK YAŞA!
 Teşekkürler, can verdin, yedi aza sağ,
 Kimseden eksik değil ya da yamuk aksak
 Savrulmaz, yorulmaz akli ve bilimi
 Bu arzulu yüreğe sindirmiş böylece,
 Anacığım anacığım çok yaşa!

Yücelik makamında teksin
 Asalet makamında incisin
 Hep emsem, sorsam, göğsünü dişlesem
 Vay demeden kartal gibi durdun mertçe,
 Anacığım anacığım çok yaşa!

Nefesim kesilip yıkılsam, destekledin
 Sen umudunu kesmedin yaşlı deyip
 Yürüsen bir gün, adım atın deyip
 Ömrümü uzattın, geldin güç verip
 Anacığım anacığım çok yaşa!

Çiviqni at qilsam söyüvergen sen,
Naxşilar tovlisam köyüvergen sen.
Boz éçip, su tutup alganda xaman,
"Alqış al, oğlum" dep ilham bergen sen,
Anican, anican, yaşığan uzaq!

Eqideñ büyüktür, rehmitiñ keñdur,
Tebessum eylişin quyaşqa teñdur.
Yölensek tevrimes, yiqılmas tağsen,
Yayrisaq keñ bağriñ lale-çimendur,
Anican, anican, yaşığan uzaq!

Qoluñğa qarısam qadaqlardin iz,
Mañliyiñ üstide qoruqlardin iz.
İradeñ qaş téşi, qelbiñ yoruñqaş,
Méhnetlik irursen, lékin minnetsiz,
Anican, anican, yaşığan uzaq!

Oğluñmen, nur deseñ közlerimdin al,
Qan deseñ, suğiray, yürükimdin al.
Ketmes yaşıliqin xuşalliqim şu,
Démesmen özümge boldıgu vabal,
Anican, anican, yaşığan uzaq!

Su deseñ, aldiñda kevserdek aqay,
Gül deseñ tupraqtin bix urup çiqay.
Méhriñni özümge qilip secdigah,
Séniñ heq söyüñni köñlümde saqlay,
Anican, anican, yaşığan uzaq!

Seherde oyğansañ, çolpiniñ bolup,
Çolpanı quçaqlap asminiñ bolup,
Ger uçañ qanatiñ, yürseñ payandaz,
Yelpünsem, söysem hem şamiliñ bolup,
Anican, anican, yaşığan uzaq!

Çarçisañ hasa qil, yoluñda işlet,
Sen sizğan siziqtin çiqmasmen ebed.
Bugün hem tañlam hem şudur iradem,

Çubuğu at etsem seven sen
Şarkılar söylesem yanan sen
Tarla açıp sulayıp alırken harman
Dua al, oğlum diye ilham veren sen,
Anacığım anacığım çok yaşa!

İnancın büyük, rahmetin genişdir
Tebessümün güneşe denktir
Yaslansak sarsılmaz, yıkılmaz dağsın
Rahatlasak geniş bağrın lale çimendir
Anacığım anacığım çok yaşa!

Eline baksam nasırlardan iz
Alnının üstünde kıvrımlardan iz
İraden yeşim taşı, kalbin bir derya
Hep verirsin, ama başa kakmazsın,
Anacığım anacığım çok yaşa!

Oğlunum, nur istersen gözlerimden al
Kan istersen, sökeyim, yüreğimden al.
Gitmez gençliğin mutluluğum o
Demem kendime oldu vebal,
Anacığım anacığım çok yaşa!

Su istersen önünde kevser gibi akayım,
Gül istersen toprağa kök salıp çıkayım
Güzelliğini kendime kıldım secdegâh
Senin hak sevgini gönlüme koyayım
Anacığım anacığım çok yaşa!

Seherde uyansan, Çolpan'ın olup
Çolpan'ı kucaklayıp gökyüzün olup
Uçarsan kanadın, yürürsen halı
Dalgalansam, sevsem rüzgârın olup
Anacığım anacığım çok yaşa!

Yorulsan dayak yap, yolunda işlet
Senin çizdiğin çizgiden çıkmam hiç
Bugün ve yarın budur isteğim

He!deseñ Hu! deymen, şu maña rahet,
Anican, anican, yaşığan uzaq!

Qériliq cismiñğa salmisun saye,
Tebiet hökmige uniğum kelmes.
Nevriler, çevriler, kökinnevriler...
Qoluñda qatarğa qoşulsun, peves,
Anican, anican, yaşığan uzaq!

SALĞA TÉŞİ

Muqeddes derekke çigilgen lata
Arzu-ümidniñ bayraqçisidek
Qoçqar müñgüzi şamalda öñgen,
Epsunsiz dünyaniñ cakarçisidek.
Qaytar ademler tuğ-şadiğa,
Roh yuyulup turidu qumluqta.
Sabiylıktın başlınar nepes,
Gülhan aylangandek altunğa otta
Kéçe, qumluqniñ qarañgusida
Kélidu yavayi ceñlerdin sada.
Bu eqildin ğeyri körünüş,
Körsetme Xuda!
Sayniñ téşidek qaşşal baş söñek,
Miñ gez kömülsimu göher bolalmas.
(Belki şu belki emes adavet qısas!)
Bir-birige soqular dehşet,
Huvlaşniñ içide çaçrar ustixan.
Bu yultuz emes aqqan
Bu emes yekmu yek meydan.
Bu inkarniñ xulasisimu?
Bu törilişniñ cazasimu?
Bu ğalibiyetniñ tentenesimu?
Bu ğalibiyetniñ mévisimu?
Hemme kömülidiken tebietke,
Hemme siñidiken tebietke.
Yatlışıp, davamlışıp,

Ne dersen evet derim bu bana hazdır
Anacığım anacığım çok yaşa!
Yaşlılık vücuduna etmesin gölge
Tabiat hükmünü kabul edesim gelmez
Torunlar, torun torunları, nesiller...
Elinde sıraya eklensin, dolsun
Anacığım anacığım çok yaşa!

SAPAN TAŞI

Mukaddes ağaca bağlanan çaput
Umutların bayrağı gibi
Koç boynuzu rüzgârda bozulmuş,
Büyüsüz dünyanın habercisi gibi
Döner insanlar
Ruh yıkanır kumlukta
Çocukluktan başlar nefes
Külhan benzemiş altına ateşte
Gece, kumluğun karanlığında
Geliyor vahşi savaşlardan ses
Bu akıl dışı manzarayı
Gösterme Allahım!
Derenin taşı gibi yorgun baş kemiği
Bin kez gömülse de cevher olamaz.
(Belki o belki değil kin kıyası)
Birbirine vurur dehşet
Gürültünün içinde sıçrar kemik
Bu yıldız değil akan
Bu değil boş meydan
Bu inkârın özeti mi?
Bu var oluşun cezası mı?
Bu zaferin tantanası mı?
Bu zaferin meyvesi mi?
Hepsi gömülecek toprağa,
Hepsi sinecek toprağa
Yabancılaşıp, devam edip,

Ulişidiken ebediyetke.	Ulaşmış ebediyete.
Boran toxtar, cimiydu hemme,	Boran durur, sakinleşir her şey
Aq qumlar laylanmay pakiz.	Ak kumlar kirlenmeden temiz
Yulgunniñ çüşlirimu oñ,	İlgının düşleri de sağ
Bulğinişni bilmeydu hergiz.	Samuru bilmez herkes
Tebiiylik masliqqa çopqet,	Doğallık uygunluk
Belgisiz yantaqqa yaqqandek şeker.	Belgesiz
Kem-kütisi yoq ya artuqi,	Eksiği yok ya artığı
Culalanğan yaqutte bu yer.	Cilalanmış yakut gibi bu yer
Müñgüzlerni meşel qilğan yurt,	Boynuzları meşale yapmış yurt
Rivayetliri bir altun açquç.	Efsaneleri bir altın anahtarı
Saqlanğan çişlarniñ araşlirida,	Korunmuş dişlerin aralarında
Yéñilangandek xémirturuç.	Tazelenmiş gibi maya
Tiñşa zéminni qulaq yéqip,	Dinle zemini kulak verip
Bayqilidu dap ara rétim.	Fark edilir def gibi ritim
Halsiz emes, tulpar yorgisi,	Zayıf değil küheylan rahvanı
Kemtük emes, bicirim.	Eksik değil, tam
Yavayi taş öñkürlér öçken,	Yabanî taş mağaralar yok olmuş
Körünér Miñ Öylerniñ boyiqi ara.	Görünür Bin Evler'in boyası arada
Köçer andin kiyiklerniñ közige	Geçer oradan geyiklerin gözüne
Nohqa tutişidu bara-bara	Nuh'a ulaşır gide gide

Kaynaklar

- ABDULLA, B. (2008). *Qedimiy Yargolda Keçküz*. Ürümçi: Şincañ Xelq Neşriyatı.
- ÇETİN, N. (2010). *Şiir Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap Yayınları.
- DİLÇİN, C. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- İMAM, H. A. vd. (2011). *Uygur Tiliniñ İzahlıq Lüğiti* (Qisqartılmış 2. Baskı). Ürümçi: Şincañ Qelq Neşriyatı.
- İNAYET, A. (2000) Uygur Şairi Boğda Abdullah ve Bir Kısım Şiirleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9, 242-250.
- MİLLETLER NEŞRİYATI. (2006). *Uygur Edebiyatı Tarihi 4-1*. Béyciñ: Milletler Neşriyatı.
- NECİPOVİÇ, N. E. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (çev. Kurban, İ.). Ankara: TDK Yayınları.
- QURBAN, V. (1985). *Qizil Miñ Öy Resimliri Hikayisi*. Ürümçi: Şincañ Qelq Neşriyatı.
- SİNCON, D. (1997). *Uygurçe - İngilizçe Luğet*. Ürümçi: Şincañ Qelq Neşriyatı.
- SULTAN, A. ve ABDURÉHİM, K. (2009). *Uygur Bügünki Zaman Edebiyat Tarihi*. Ürümçi: Şincañ Pen-Téxnika Neşriyatı.